

Jacques Janssen
Den Haag 3 april 2013

Dames en heren,

Over de roomse kerk valt veel te zeggen. Ze omspannt in ruimte en tijd onze wereld en onze geschiedenis. In die dubbele omspanning is zij een teken van hoop en tegenspraak, van liefde en onderdrukking, van geloof en ongelooflijke, onthutsende praktijken. Ik ga die geschiedenis, die ook nog zoveel niveaus kent, natuurlijk niet vertellen. Af en toe zal ik iets zeggen over de nieuwe paus. Zijn verschijning en naam klinken hoopvol. Maar enige voorzichtigheid groeit uit beproefde ervaring al snel. De rooms-katholieke kerk blijft een *multinational* met belangen die verder reiken dan haar geestelijke roeping. Ze ontwikkelt daarmee een *raison d'église* die regelmatig op gespannen voet staat met de christelijke boodschap (1). Dat is een structureel probleem waar Dante Alighieri, de grote Florentijnse dichter, in 1300 al mee worstelde. Excuses kan men bijgevolg ook vóóraf maken en verliezen daarmee hun morele geloofwaardigheid.

Ik ga vandaag spreken van uit mijn eigen kleine geschiedenis. Dat is een beperking. Als Antoine Bodar hier stond, zou u een andere verhaal horen. Maar het zijne kent u al, dus dan toch maar het mijne. Mijn leven is van meet af aan door en door Rooms. In mijn jonge leven in de Peel was de rooms-katholieke kerk de enige kerk en terecht, want zoals mij geleerd werd, de enig ware kerk. Twaalf jaar oud ging ik naar het seminarie en ik heb genoten: de mensen, de vriendschap, de gedegen en inspirerende opleiding. Mij is geen haar gekrenkt. Ik werd gerespecteerd en leerde nadenken. Tot zover zal Antoine Bodar mij kunnen volgen, nu wordt het moeilijk. Want juist omdat ik leerde nadenken, dat stond nu eenmaal op het lesprogramma, benauwde mij de gedachte te behoren tot de enig ware kerk. Dertien jaar oud vroeg ik een gesprek aan met een van de leraren-priesters en vroeg hem hoe het toch kon "dat wij gelijk hadden?!" Zulk geluk mag men toch niet claimen? (2) Zo simpel heb ik het toen geformuleerd en zo simpel is de vraag gebleven die mijn gemoed nog steeds prangt. Hoe kunnen mensen denken door God – die het al omvat en van een volstrekt andere orde is dan ik mij voor kan stellen – uitverkoren te zijn, verheven te zijn boven de anderen. Mijn kinderlijke vraag wordt in de theologie van de emeritus-paus niet toegestaan. Ik kan daarom niet begrijpen, en ik sta daarin niet alleen, dat zijn theologie zo gewaardeerd wordt, zomin als naar ik meen een goede wiskunde op een foutief axioma gebaseerd kan zijn. Maar ongetwijfeld reikt mijn inzicht in de wiskunde niet diep genoeg.

Nu zult u vragen: houd je dan niet van de traditie waarin je bent opgevoed? En ik zal antwoorden: welzeker, ik koester die traditie, maar ik hoef daarvoor die van een ander niet te degraderen. De liefde vergelijkt niet. Zij wil zich niet meten en heeft aan zichzelf genoeg (3). Door mijn hele leven loopt de katholieke traditie zoals die in het *Missale Romanum* vorm gekregen heeft en in het gregoriaans de muziek geworden is die aan de basis ligt van alle westerse muziek. Het is de muziek die de uren indeelt en heiligt, die de tijd van betekenis en structuur voorziet. Een monnik of een gregorianist weet precies hoe laat is en welke dag wanneer hij een gregoriaans gezang hoort. Elk uur heeft zijn gebed en elk gebed zijn uur. Bedenk: in het Latijn betekent *ora* niet alleen *uur* maar eerst en vooral *gebed*. Jan van Kilsdonk, jezuïet zoals de nieuwe paus, heeft mijn gedachten treffender dan ik het zelf kan verwoord. Ik heb vaker met hem gesproken en moet weer aan hem denken nu er onlangs twee fraaie boeken met zijn gebeeldhouwde teksten verschenen zijn. Het betreft zijn ontroerende afscheidspreken bij de begrafenis van Aids-slachtoffers en een kleine autobiografie. Bij Van Kilsdonk ging een verlichte visie op mens en moraal gepaard met een liefde voor de oude liturgie. Hij zou het vervolgens met mij eens geweest zijn, wanneer ik stel dat de zeggingskracht van het gregoriaans op de joodse psalmen berust. Die bepalen voor het overgrote deel de inhoud van de gezangen en bieden in hun humane verankering een gebedstekst voor alle tijden en culturen (4).

In mijn gesalarieerde leven was ik laatstelijk hoogleraar cultuur- en godsdienstpsychologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Een van mijn voorgangers was Han Fortmann, een van de laatste katholieke emancipatoren. Fortmann probeerde met behulp van de psychologie de religie te doorgronden. Met name interesseerde hem de religieuze ervaring. Reeds bij Williams James, een van de grote grondleggers van de psychologie, stond de religieuze ervaring centraal. Kerklidmaatschap of kerkbezoek boeide hem niet, dat beschouwde hij als *second hand religion*, na-aperij, of vriendelijker gezegd *habitus*. Hij zocht naar de doorleefde ervaring van grote religieuze en literaire denkers. Zijn bevindingen – bijeen geschreven in *The varieties of religious experience*, onlangs weer

opnieuw in het Nederlands vertaald – zijn nog steeds actueel. Ik heb er een paar jaar geleden een klein onderzoek aan gewijd, op basis van 125 interviews die Koert van der Velde in het dagblad *Trouw* publiceerde. Geheel in lijn met James' analyse kwam ik tot de volgende definitie voor religieuze ervaringen: "Exact gedateerde, onverwachte ervaringen waarin het emotionele evenwicht van het dagelijkse bestaan doorbroken wordt, die constituerende betekenis krijgen en die de kracht geven het leven met hernieuwde moed aan te gaan". Het gaat dus blijkbaar om speciale ervaringen die volkomen onverwacht zijn maar uur, plaats en tijd kennen. Denk aan 'het punt des tijds' dat bij Siebelinks vader tot op de seconde vastlag. Uiteraard doen mensen soms in de kerk een religieuze ervaring op en lopen ze daar zelfs een verhoogd risico, maar in feite kan het overal, ook in de bloemenkas, gebeuren.

Voordat ik hier verder op in ga, kort iets over mijn belangrijkste onderzoeksthema: het bidden. Zoals James kerklidmaatschap, vond ik kerkbezoek een weinig interessante categorie. Mijn sociologische collega's hadden en hebben er de handen aan vol, aan te tonen dat kerklidmaatschap en kerkbezoek een dalende lijn vertonen. Ze zijn zelfs bereid op die manier op den duur het einde van hun vak voor lief te nemen. Mijn stelling is dat kerkbezoek een te historisch en sociologisch bepaalde vorm van gedrag is om iets van het wezen van religie bloot te kunnen leggen. Ook wanneer niemand meer naar de kerk gaat, blijft de religie. Die verdwijnt niet, maar verandert. Mensen zullen altijd blijven bidden. Niet volgens de formulieren van de kerk en niet op de voorgeschreven plaatsen en tijdstippen. Een van mijn bevindingen was – en daarmee haalden we zelfs de voorpagina van *De Telegraaf* en dan komt de telefoon niet meer rust – dat de mensen tegenwoordig vooral in bed bidden. Wat mij primair interesseerde is hoe mensen bidden. Welnu, het gebed kent als handeling een tripartite structuur, die zich voltrekt in een drie-dimensionele ruimte. Eerst de drieledige structuur: aanleiding-actie-effect. Er zijn diverse aanleidingen om te bidden (examen, dood, succes en zo voort), het kan op vele manieren geschieden (zittend, liggend, knielend, ogen dicht et cetera), met allerhande effecten: rust, berusting, blijdschap, beterschap (en zo voort). Dan de drie dimensionele ruimte, opgespannen door tijd, plaats en richting die ook weer op uiteenlopende manieren vorm kunnen krijgen: men kan bidden in bed en in de kerk en waar al niet; men kan bidden voor het eten, voor het slapen of wanneer men wil; men bidt tot iets of iemand die aanwezig verondersteld wordt en veelal 'God' genoemd wordt. Voor de jongere en oudere Nederlanders die wij onderzocht hebben, begint het meest voorkomende gebed bij een probleem (ziekte, examen), de actie is meditatief en het effectief psychologisch: men wordt bij ziekte niet beter door te bidden, maar voelt zich gesteund en gesterkt. Wat tijd en plaats betreft: 's avonds in bed. De aanwezige wordt benoemd als 'iets' of 'iemand'. Het mooie van deze benadering is dat zij de menselijke *roots* van het gebed blootlegt die alle mensen verbinden: elk gebed past erin. De variatie is dus maximaal, maar is verbonden in de gedeelde structuur. Ik heb gesproken van een *universalising variable*. Toen de voor-vorige paus op 26 oktober 1986 met vertegenwoordigers van diverse religies in Assisi bijeen was, kon men zich vinden in een gezamenlijk gebed, dat in zijn vele variaties van bijvoorbeeld christendom, boeddhisme, hindoeïsme en islam universeel is omdat het een activiteit behelst die de mensen dicht op de huid zit en dus verbindt.

Pas bij mijn afscheidsrede werd mijzelf duidelijk wat ik eigenlijk gedaan had. Mijn voorgangers probeerden met behulp van de psychologie de religie te duiden. Han Fortmann wilde heel uitdrukkelijk het negatieve, kritische verhaal van Freud te pareren. Voor Freud was religie *Wunscherfüllung*, iets voor kinderen. Wij mogen dus niet wensen, zegt hij en hij zal ons leren die kinderlijke gewoonte te ontstijgen. Dat gezegd zijnde en maar een paar bladzijden verder in zijn betoog, vraagt Freud zich af of zijn verlichte ideeën wel zullen aanslaan. Zullen de mensen zijn boodschap wel horen? Even vertwijfelt hij, heel even maar, want dan klinkt de verlossende uitroep: "wir dürfen es immerhin hoffen". De grote geleerde die de wens veroordeelt, reserveert voor zichzelf de hoop. Ik zou zeggen dat het varianten van elkaar zijn, waarbij de hoop wat chiquer is. Wij mochten als kind wensen met Sinterklaas maar dienden te hopen in de Advent. Uit Freuds verspreking leid ik af dat het wezenlijk is voor mensen te hopen en te wensen, kortom dat zij bidden.

Denkers als Sigmund Freud en zijn moderne pendanten Richard Dawkins en Daniel Dennett bestuderen de religie van de mens als een te verdrijven futiliteit, die zijzelf al overwonnen hebben. Het zijn rare psychologen en filosofen die conclusies trekken die gelden voor de mens, maar niet voor henzelf. Men kan de religie niet verdrijven met de psychologie. Men kan er slechts een andere religie voor in de plaats stellen. Men kan de religie ook niet bewijzen met de psychologie want, ze ligt wezenlijk buiten haar bereik. Wat ik gedaan heb in mijn onderzoek naar de religieuze ervaring en het

gebed – en ik begreep het pas zoals gezegd in mijn afscheidsrede – is door religie te bestuderen iets van de mens te begrijpen. Mensen bidden en mensen hebben religieuze ervaringen, met huid en haar, in alle tijden en op eindeloos verschillende manieren. Ook wanneer een apert ongelovige religieus gedrag onderzoekt, slaan de conclusies ervan op hemzelf terug, net zoals een taalpsychologische studie van het Kwakiutls iets zegt over mijn taalgebruik. Weer anders: alle religie is gevestigd in de humaniteit en die is de basis van alle religie. Dat is een bescheiden boodschap die God ongemoeid laat, maar die we moeten koesteren.

Inmiddels ben ik vier jaar met emeritaat. Ik houd me uitvoerig bezig met Dante en zijn goddelijke komedie en hoop de komende jaren na de hel ook purgatorium en paradijs te vertalen en die fantastische reis die me inmiddels al meer dan 40 jaar bezig houdt te voltooien. Het begon allemaal op de middelbare school bij een oudere leraar die een zieke leraar verving en over Dante begon. Het was 1965, een jaar waarin – en toen ik realiseerde me dat niet – Dantes geboorte in 1265 herdacht werd. Ik moet de vertaling zien te voltooien in 2021, want dan is Dantes complete leven in mijn leven vervat. Of ik het haal, wordt bemoeilijkt door het feit dat het gregoriaans mijn tweede hobby, waar trouwens ook Dante veel naar verwijst, even voorrang heeft. Ons koor bestaat 25 jaar en in dat kader probeer ik een goed leesbare geschiedenis van het gregoriaans te schrijven. Een dergelijk boek bestaat in het Nederlands niet en de geschiedenis die ik ontrafel is ongemeen boeiend. Ook monnikenwerk is mensenwerk. Dat levert een keur aan intriges en discussies op. Wat ik voorlopig mis een goeie kloostermoord, maar ja je kunt niet alle staten van genade tegelijkertijd bezitten. Maar dat ter zijde: de belangrijkste vraag is wat de gregoriaans traditie kan bijdragen aan een eigentijdse uitdrukking en beleving van religiositeit. Ons koor vindt met name in de aloude getijdenzang nieuw perspectief: maar dat is een verhaal op zichzelf (5). Zie: www.karolus-magnus.nl

Dames en heren ik heb proberen duidelijk te maken dat religie meer dan wat pastoor en dominee er onder verstaan. Ik zeg het niet goed, ik ken veel pastoors en dominees die mijn verhaal herkennen en onderschrijven. Onder de bisschoppen en kardinalen is het zoeken geblazen. En daar wil ik het tenslotte over hebben. Ik ben namelijk ook vice-voorzitter van een parochiebestuur. En dat is vandaag de dag *a hell of a job*. Ik hoef niet voor te rekenen dat de kerken zich in een dalende lijn bewegen. Lange tijd bleef die trend verstopt in opinieonderzoek, inmiddels zijn de gevolgen materieel zichtbaar in het verdwijnen van complete kloosters en kerken. In toenemende mate moet men zich afvragen wat de bestemming van al die gebouwen zijn kan en beseft men dat kerken de *skyline*, het middelpunt en de identiteit van menig dorp en menige buurt bepalen. Men kan ze wegdenken, maar karakteristieker en fraaier wordt het er niet van. Hier alleen de vraag: wat kun je als hedendaagse parochie nog doen? Moet je wel iets doen? In Den Bosch hoef je eigenlijk niks te doen. Het bisdom zorgt overal voor. De mensen regelen de centen, dragen die af en het bisdom doet ermee wat het goeddunkt. Voor zover dat in gemeen overleg gebeurt, en dat was jaren het geval, is er verder niets aan de hand. Maar nu de tering naar de nering gezet moet worden, grijpt het bisdom in, grijpt het naar het wondermiddel van de fusie en laat weten dat onze parochie wordt ingedeeld bij Nijmegen-Zuid. Wij mogen een andere mening zijn toegedaan, "die Gedanken sind frei", maar en nu citeer ik de bisschop letterlijk: "wij rekenen graag op de medewerking van allen, maar zullen onze plannen ook door moeten zetten als die medewerking er niet is. De weg is dan dat een nieuwe parochie per eenzijdig decreet wordt opgericht". Dat is klare taal. Aan de basis van het besluit ligt overigens niet het feit dat het aantal gelovigen daalt, al is dat zo, maar dat het aantal priesters daalt. Zonder priester geen parochie, een 'Konsequenz' die m.i.'zum Feufel führt'.

De parochie betaalt, het bisdom bepaalt. In een eerder overleg heb ik de hulpbisschop al horen zeggen dat we op weg zijn naar een gezonde, kleine kerk. Uit het financiële beleidsmodel bleek in diezelfde bijeenkomst dat men er rekening mee houdt dat fusie resulteert in 20% minder inkomsten. Een merkwaardig beleid voor een evangeliserend genootschap, en in onze parochie schat ik het aantal afhakers bij fusie op minstens 50%. Want opgelegde fusie is voor veel parochies geen optie en leidt tot een *selffulfilling prophecy* van steeds verdergaande afkalving (6). Een kerk gaat over mensen en mensen wonen in groepen. Onze kerk is wijk-betrokken. Wij gaan samen met onze protestantse broeders en zusters op zoek naar een bredere kerk die "alle mensen van goede wil" verenigt. In die woorden zoeken wij een nieuw toekomst en we waren *bien étonnés* ze terug te horen in de *buona sera*-toespraak van de paus. Dat geeft de burger moed, maar wij weten heel goed dat het bisdom ons met alle katholieken op een kluitje in het riet van de fusie wil sturen. Wie de waarheid bezit kan die niet met anderen delen. Dit voorziende hebben wij een stichting opgericht die het mogelijk maakt de kerkbijdrage op haar gironummer over te maken. Het succes is overweldigend. Vanuit dit gegeven zoeken wij pastorale samenwerking. Wij willen uit overtuiging katholiek blijven, ook om het

oecumenisch proces voort te kunnen zetten. Als we allemaal protestant worden, schiet dat niet op. Hoe het bisdom zal reageren weten we niet. Ze kennen aldaar het probleem, maar ze hebben er zoveel dat ze geen haast maken met een parochie die verder niet vervelend doet en geen publiciteit zoekt. Onze filosofie is treffend verwoord in het rapport *Kerk en ambt* dat enkele dominicanen, leerlingen van Edward Schillebeeckx, in augustus 2007 hebben uitgebracht. Het rapport, inmiddels taboe verklaard, legt het primaat bij de parochie, niet bij de priester. Prima als een priester kan voorgaan. Bij ontstentenis van priesters zal de parochie iemand moeten aanwijzen. Maar dat is vloeken in de katholieke kerk die klerikaal wil zijn of niet wil zijn.

Wij weten als parochie heel goed dat een eigen koers geen succes garandeert. Uiteindelijk zullen we voldoende middelen moeten genereren om te kunnen voortbestaan en zullen we het talent moeten verzamelen dat een kerk nodig heeft. Als niet lukt, hetgeen God verhoede, zullen wij zelf de moeilijke beslissing moeten nemen de deur te sluiten. Wij zijn de enigen die naar onze mening gerechtigd zijn dat besluit te nemen. Nogmaals, nu de paus zijn zegen zo uitdrukkelijk aan alle mensen van goede wil verstrekt, is er hoop. En hoop, zo zei Charles Péguy, is het geloof waar God het meeste van houdt (7).

STELLINGEN

- 1- De kerk als instituut: *raison d'église* vaak strijdig met christelijke boodschap.
- 2- God is geen particulier bezit.
- 3- "De liefde kent geen afgunst, geen ijdel vertoon en geen zelfgenoegzaamheid".
- 4- Religieuze ervaring en gebed als humane wortels van religie: 'universaliserende variabelen'.
- 5- Zoeken naar nieuwe vormen van gebed: getijden.
- 6- De parochie/gemeente: "fusie is geen oplossing"; oecumene is een *must* en impliceert alle mensen van goede wil.
- 7- Charles Péguy (1912): "het geloof waar ik het meest van houd, zegt God, is de hoop".